

KAZAN TATARLARINDA GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ¹

“THE CULTURE CLOTHING AND TRAPPINGS AMONG KAZAN TATARS”

Çulpan Zaripova ÇETİN*

Özet

Bir toplumun giyim-kuşam kültürü, yaşadıkları bölgenin iklim ve hayat şartları ile yakından ilgilidir. Dört mevsimi de doya doya yaşayan Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürü de o derece zengindir. Fakat günümüzde bütün Türk toplumları ile kıyaslarsak daha erken modernleşmiş Kazan Tatarlarının milli giyim-kuşam kültürü XX yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren değişikliğe uğramış ve artık geçmişte kalan ama asla unutulmayan zengin bir milli miras olarak bilinmektedir.

Kazan Tatarlarının giyim-kuşam sanatı kendi içinde başka birçok sanatı da birleştirmektedir: dokuma sanatı, süsleme sanatı, deri mozaığı vb. Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürünü iki ana kolda inceleyebiliriz: 1. Şehirde yaşayan zengin tabakanın giyim kültürü. 2. Köylü insanların giyim kültürü. Günlük kıyafetlerin yanında bayram kıyafetleri de bulunmaktaydı. Tabii, kadın ve erkek kıyafetleri ayrı izlenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Kazan Tatarları, Kültür, Giyim-kuşam.

Abstract

It is true that there is a great relationship between the clothing culture of a society and living conditions of a region as well as its climate. In this respect, culturally rich Kazan Tatars' way of life is truly reflected in their exclusively embroidered clothes and trappings. However, when compared with all Turkic societies, modernization started much earlier among Kazan Tatars. Their way of clothing culture began to change during the 30s of the

¹ Bu makalenin bir bölümü, Eskişehir'de Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı tarafından düzenlenen “Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu”nda (Aralık 2007) bildiri olarak sunulmuştur.

* Muğla Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

20th century and it still remains as one of the oldest but most unforgettable as well as being the richest heritage in the region. Their art of clothes and trappings houses many arts forms such as the art of weaving, embroidery, leather mosaic, etc. The culture clothing and trappings can be examined in two main ways.

- 1- The clothing culture of the rich and elite people.
- 2- The clothing culture of the villagers in the countryside.

Besides daily routine clothes, they have their special garments for special occasions such as festivals. Of course, it would be right to examine clothes for males and females separately.

Key words: Tatar, Kazan Tatars, Culture, Clothes and trappings.

Bir toplumun giyim-kuşam kültürü, yaşadıkları bölgenin iklim ve hayat şartları ile yakından ilgilidir. Bütün dört mevsimi de doya doya yaşayan Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürü de o derecede zengindir. Kazan Tatarlarının giysileri, İdil bölgesindeki diğer ulusların giysilerinden daha orijinal ve tamamen farklıdır. Fakat bütün Türk toplumları ile kıyaslırsak daha erken modernleşmiş Kazan Tatarlarının millî giyim-kuşam kültürü XX yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren değişikliğe uğramış olup artık tarihe karışmıştır. Ama yine de unutulmamış ve zengin bir millî miras olarak algılanmaya devam etmektedir.

Eski Bulgar Devleti devrinde, sonra Altın Urda ve Kazan Hanlığı devirlerinde Tatarlar kendileri çuha ve keten yetiştirip dokumacılıkta ilerlemişlerdi. Çok eskiden köylerde her ailede diyebiliriz dokuma tezgâhları olmuş ve Tatar kızları saatlerce dokuma tezgâhında kendilerine çeyiz hazırlamışlardır. En eski devirlerden beri hem Kuzeyden hem Güneyden çeşitli ülkeler ile ticarî ilişkilerde bulunan Tatarlar kendilerini çeşitli kürkler, Çin ipeği, İran basması, kaşmir gibi kumaşlar ile temin etmişlerdir. Bunlar hariç elbiseleri şeritlemek için ipek kaytanlar ve kordonlar, nakış işlemek için altın ve gümüş telden iplikler satın almaktaydılar. Bu tür malları tabii daha çok zengin kısım kullanabilmekteydi. Köylüler ise evlerde üretilen kumaşlarla ve çarşıdan satın aldıkları ucuz renkli ipliklerle yetinmek zorundaydılar. Kıyafetleri kadınlar elleri ile dikmekte olup, dikiş makineleri Tatarlar arasında XX. yüzyılın başında görünmeye başlamıştır.

Kazan Tatarlarının giyim-kuşam sanatı kendi içine dokuma, süsleme, deri mozaik gibi başka birçok sanatı da almaktadır. Her toplum gibi Kazan Tatarları da en eski devirlerden itibaren güzelliğe, sanata can atmış ve onları, yaşam mücadelesi içinde geçen zor hayatlarına yansıtmaya çalışmışlardır.

Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürünü iki ana kolda inceleyebiliriz:

1. Erkeklerle ait giyim-kuşam.
2. Kadınlara ait giyim-kuşam.

Çocukların giyimi ise büyüklerin giyim-kuşamını andırmıştır. Bunun yanında, şehirde yaşayan zengin tabakanın giyim kültürü ile köylü insanların giyim kültürü tabii ki fark göstermekteydi. Ayrıca, Kazan Tatarlarının günlük kıyafetleri yanında bayram kıyafetleri de bulunmaktaydı.

Erkeklerde ve kadınlarda giyim önemli kısımları gömlek (elbise) ve yelektir. Bunun yanında başa takılan milli şapka çeşitleri (erkeklerde *tübetey* veya *kelepüş*, kadınlarda *qalfaq* ve şal), ayağa giyilen milli çizmeler (renkli derileri birleştirip elde dikilen *çitekler*) ve takılar Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürünü en güzel nitelikte tamamlamaktaydılar. Orta Asya ile sıkı bir ticari bağlar içinde bulunan Kazan Tatarlarının giyim-kuşam kültürü Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının giyim-kuşam kültüründen de belli bir derecede etkilenmişti.

Çok erken dönemlerde yerleşik hayata geçen ve o dönemlerde İdil Boyu Bulgar Türkleri olarak adlandırılan Tatar Türkleri, giyime ve süse çok düşkün olmuşlar ve çok para harcamışlardır. Bazı insanlarda meselâ kışlık kürkün sayısı ona ulaşmış. Ayrıca, Kazan Tatarları günlük giyimlerin de birkaç olmasına önem verirmiş (Nasıyri 2005: 235).

Erkeklerin giydiği günlük giyim kalçaları kapatan tunik biçiminde basmadan dikilen gömlektir. Bu gömlek genelde serbest bırakılırdı. Kemer yerine uzun ve geniş kumaştan daha çok kırmızı renkte bel bağı kullanılırdı. Gömleğin üzerine kolsuz ceket (*kamzol*) da giyerlerdi. Pantolon fazla geniş yapımlı olmazdı ve onun uçlarını çizmelere ya da çorabın içine gizlerlerdi (Nasıyri 2005: 233).

Gömleğin üzerine gömlek ile aynı uzunlukta olan yelek (*kamzol*) da giyilirdi. O genelde kadife veya ona benzer kalın kumaştan dikilirdi. Yeleğin göğüs ve kol kısmı kenarları değişik bezeklerle işlenirdi. *Kamzol* daha çok kırmızı ya da mavi renkte olurdu. Malûmdur ki, kırmızı, al renkler bütün Türk boylarının gözde renkleri sayılmaktadır. Ama Kazan Tatarları al ve kırmızı renklere düşkün oldukları kadar mavi rengi de o kadar saymışlardır. Mavi renk Eski Türklerde Gök rengini andıran ve canın hayattan sonra uçup gideceği mekânı bildiren bir renk olarak algılanmıştır. Ayrıca, bu rengi Türklerin ne derecede benimsediklerini onlara verilen Gök Türkler adından da görebiliriz.

Kışın hafif iç giyim üstüne Kazan Tatarları eskiden ve günümüzde kışlık kürk (*tun*) giyerler. O, genelde hayvan kürkünden dikilir. Kürkü iç tarafa alıp dikilen kaban da giyilir. Kürk Kazan Tatarlarında genelde dizlerin altına kadar uzanmaktadır. Bayanlar ise daha kısa kesimli kürkleri tercih etmişlerdir. Köylü kadınlar da kürk yerine kalın kadifeden dikilen kısa palto giymişlerdir.

Kazan Tatarlarında kış mevsiminde başa da kürkten dikilen şapka giyilir. O genelde tilki, sansar ya da *karakiül* adı verilen bir çeşit kıvrıkcık koyun kürkünden dikilir. Eskiden bu şapkaya “*kamçat bürek*” denilirdi ve onu çıplak kafaya değil, erkekler *kellepüş*, bayanlar ise yazma üzerine giyerlerdi (Nasıyrî 2005: 235–236).

Ellere kışın koyun veya keçi yününden örülen ya da pöstekiden yapılan eldivenler giyerler. Onlara nakışla süslemeler de yapılır. Bu eldivenlerde yalnızca başparmak ayrı tutulmaktadır.

Tatar erkekleri günlük hayatta başlarına *kelepüş* ya da *tübetey* adı verilen özel şapka giyerler. *Tübetey*'in geçmişi çok eskilere dayanır. *Tübetey*'e benzeyen başlıkların giyilmesi, eski zamanlara ait heykelerde, paralarda, resimlerde ve minyatürlerde de görünmektedir. Ünlü seyyah İbn-i Fadlan da X. Yüzyılda İdil Boyu Bulgar Devlet'ine yaptığı yolculuk sırasında kaleme aldığı seyahatnamesinde Bulgar Tatarlarının buna benzer şapka giydikleri hakkında yazmıştır (Fahreddinev1993: 71). Ayrıca bazı müzelerde de XV. Yüzyıla ait olduğu bilinen nakışlı *tübeteyler* bulunmaktadır.

Tübetey, İslam dinine ait olan Türk toplumlarında erkeklerin temel başörtüsü sayılmaktadır. İslam inancına göre, sokakta çıplak başla yürümek yasak olup başı örten bir şeyin olması gerekiyordu. Bunun üzerine Kazan Tatarları *tübetey* giymeye başlamışlardır. *Tübetey*, yalnız Tatarlarda değil, Orta Asya'dan İran'a kadar Müslümanların bulunduğu her yerde, her yaştaki erkeklerin gözde baş giyimi olmuştur. *Taqıya*, *täxyä*, *tübetey*, *kelepüş* gibi isimlerle anılan *tübetey*, bizi tarihin her döneminde yer alan Türk boylarının bir bütün olup, aynı baş giyimi giydikleri zamanlara götürmektedir.

Tübetey adı Tatarca olup; “üst” anlamına gelen *tübä* kelimesinden türemiştir. Yani baş üstüne giyilen şapka anlamına gelir. Tatarlarda *tübetey*'in iki çeşidi bellidir: yarımküre şeklinde *taqıya* ve tepesi yassılaştırılmış *kelepüş*. *Taqıya*, bilim adamlarının fikrine göre en eski şapka türü olup eskiden savaşçıların miğfer altına giydikleri bir çeşit şapkanın bir değişimi olabilir. Çeyizlere eskiden gömlek, çorap gibi şeyler ile beraber takke de konulur ve bir genci nikâhı ile tebrik ederken ona “*Taqıyañ qotlı bulsın!*” (“*Takken kutlu olsun!*”) derlermiş. Günümüzde ise *taqıya* artık bir baş giyimi anlamından ziyade çiçeklerden örülen taç anlamını verir.

Kelepüş'ün şekli takkeden biraz değişiktir. O, tepesi yassılaştırılmış ve sert kenarlıdır. Kazan Tatarları tarafından *kelepüş*'ün kullanımı XIX. asrın ikinci yarısında başlıyor. Onun, Türklerin giydiği festen esinlenerek ortaya çıktığı zannediliyor. *Kelepüş* sözü Farsçadan alınmış. *Kelle* - baş, *puşidan* da “örtmek” anlamına gelmektedir (Nasıyrî 2005: 235). XIX. yüzyıl sonrasında *kelepüş* Tatarların günlük baş giyimine dönüşmüştür.

Tübetey, başa sağladığı faydaların yanı sıra erkeklere giyim kuşamı mükemmel bir şekilde tamamlayan aksesuar olarak da hizmet eder. Becerikli Tatar kızları ve kadınları ise *tübetey* dikme gibi küçük el sanatını, ulusun kültürel sanatı düzeyine ulaştırmış durumdadır. Ayrıca, günümüzde de birçok Tatar bayanı simler

ve boncuklarla süslü *tübeteyler* dikerek kendilerine belirli bir gelir sağlamaktadırlar.

Tübeteyler çoğunlukla kadifeden, satenden ve bunlara benzer nitelikli kumaşlardan dikilir. Siyah, yeşil, lacivert, mor, kırmızı renklerin en koyuları kullanılır. Günlük hayatta kullanılan *tübeteyler* eskiden de günümüzde de nakışsız olur. Üzeri ipek, altın veya gümüş sicimlerle işlenen, inci ve çeşitli boncuklarla süslenen *tübeteyler* ise özel günlerde kullanılmak için saklanır (Sergeyeva 2005: 34). Zevkle süslenmiş nakışlarla bezeli *tübeteyleri* takmak için Kazan Tatarları bugün de fırsat kollarlar.

Tübeteyi süslemek için kullanılan motifler temelde bitki ve çiçek dünyasından alınır. En sık kullanılan motif, tepede çiçek demeti ve kenarında sıralı çiçeklerden oluşan kenar şeritleridir. Kenardaki motifler sağlığın her taraftan korunduğunu, tepedeki çiçekler ise aile saadetini tasvir eder (Sergeyeva 2005: 12, 14).

Motiflerin tamamı yerel ustalar tarafından işlenir. Kompozisyonların çoğu çiçek portrelerinden oluşur. Gül, çiçek taçları, yıldız, bazen de Arapça harfler, kuşlar ve etrafında bitki örnekleri kullanılır.

XIX. asrın ilk yarısında *tübeteyler* çeşitli çiçekler ve geometrik şekillerle süslenirken, motifler zamanla değişikliğe uğrar. XIX. asrın ikinci yarısında *tübetey* motifleri olarak genelde *tübetey'in* kenarında sıralı üç-dört geniş çiçek buketi ve ortasında gül şekli kullanıldı. XX. asrın başlarında geniş çiçek buketi daha ufaldı.

Tatar ustalarının altın sicimle işlenmiş *tübeteyleri* Fransa ve Amerika'daki moda sergilerinde, çeşitli zamanlarda altın madalyalar kazanmıştır. Sadece Rusya'da değil Asya ve Avrupa'da da satılmıştır. Ayrıca dünyanın çeşitli kıtalarında yaşayan Tatarlar bir birlerini her şeyden önce başlarına giydikleri *tübetey'den* tanırlar. *Tübetey*, Tatarları eski tarihleri ve zengin gelenekleri ile bağlı tutan en önemli sembollerden biridir.

Kadın giysilerine gelince, Tatar kadınlarının eskiden giydikleri giysileri iç çamaşırından başlamak lazımdır. Kazan Tatarlarının iç kıyafeti "*ıştan*"dan ibaretti. O, erkeklerin pantolonunu hatırlatırdı fakat biraz daha geniş olurdu. Onun üzerine kadınlar tunik biçiminde elbise giyerlerdi, bu da iç elbisedi. Bu elbisenin üzerine de üst elbise giyerlerdi. Pantolon veya sadece şalvar giyme geleneği Tatar bayanlarında hiçbir zaman olmamıştır.

Eskiden Tatar bayanlarının giydiği millî giyim geniş elbiseden ve onun üzerine giyilen uzun yelekten, yani kaftandan ibaret olurdu. Bu kaftana Tatarlar "*kamzol*" derler. Geniş elbisenin etek kısmı Kazan Tatarlarına özgü biçimde iki veya üç ilaveli etek olarak dikilirdi. Bazen eteklerin sayısı üçten de artardı. Bu kat kat eteklerin arası değişik renkteki şeritler ile veya altın gümüş püsküllerle süslenirdi. Elbisenin kolları da geniş kesilir ve bazen aynen eteği hatırlatan şekilde birkaç kat oluştururdu. Elbise kış için yün ya da atlas kumaştan, yaz için de

basmadan dikilirdi. Renk olarak da elbisenin yelek ile aynı renkten olmamasına dikkat edilirdi: yelek koyu renkte olduğu sırada elbisenin açık renkli olmasına özen göstermişlerdir. Yelek açık, canlı renkte olduğu zaman da elbise koyu renkte seçilmiştir. Elbisenin en önemli kısmı, göğüs kısmıdır. Göğse eklenen süslü kısmın adı *kükrekçe* (*göğüslük*) olarak adlandırılır. O, entariye bayram havası verir, onun süsü olurdu. *Kükrekçe*, yukarıya doğru uzatılmış yarımküre şeklinde olup tek renkli kumaştan dikilirdi. Kenarına da çeşitli akçeler, kıymetli taşlar, broşlar ile süslenen şeritler eklenirdi (Sergeyeva 2005: 8).

Yelek genelde ağır kumaştan dikilirdi. Meselâ ağır ipekten ya da daha sık düz kadifeden. Yeleğin rengi genelde kırmızı, mavi veya yeşil olup kenarları renkli şeritler ya da simlerle süslenirdi. Kışlık yeleklerin kenarlarını da sincap ya da su sansarı gibi kıymetli kürklerle süslerlerdi. Ayrıca kışlık *kamzol* uzun kollu da olabildi (Nasıyrî 2005: 237).

Elbise ve yelek yanına Tatar kızları saçlarına, sim ya da inci dizilmiş bir çeşit şapka *-qalfaq-* da dikerlerdi. *Qalfaq*, Tatar kızlarını güzellik Tanrıçası seviyesine yükselten Tatar sanatının çok özel bir eseridir. *Qalfaq* saça tutturulur, üzerine de ipek şal örtülürdü. XVIII. yy. yumuşak triko ya da el örgüsü işlemeli *qalfaqlar* kullanılmış. Onları büyük edip, başa geçirilecek şekilde dikmişler veya örmüşlerdir. Sonraki devirlerde püskülleri arkaya doğru sarkan “*çuval qalfaqlar*” girmiş moda. Onları genelde kadifeden dikmişler ve süslerini de altın simle işlemişler. Zamanlar geçince büyük şekil *qalfaqlar* ufalmaya başlıyor. Küçük *qalfaqlar* genelde incilerle süslenir veya onların üzerine altın-gümüş iplerle, simlerle nakışlar işlenirdi (Sergeyeva 2005: 28-29). Bu tür *qalfaqları* genelde yazma ya da şal altına giyerlerdi. XIX. asırda *qalfaq*'ın bezeklerini inci boncuklardan işlemeye başladılar. Karanlık fonda bu bezekler ayrıca güzel ve net gözükür. XX. Yüzyıl başında *qalfaqlar*'ın boyu tamamen küçüldü. *Qalfaq* artık baş örtüsü olmaktan ziyade süs eşyası olmaya başlıyor. Çağımızda artık bu süs, ne yazık ki Tatar kızları tarafından unutulmuş durumdadır. Erkekler ara sıra *kelepüş*, *tübetey* giyseler bile, Tatar kızları maalesef artık *qalfaq* takmazlar. Günümüzde küçük süslü *qalfaqları* ancak sahnede görebiliriz. Tatar Türklerinde *qalfaq* uzmanı olarak tanılan Rafiye Hanım'ı da anmadan geçmek mümkün değildir. O, en eski *qalfaq* örneklerini bularak onlardaki bezeklere yeniden hayat vermektedir.

Günümüzde ise yaşlı Tatar kadınları *kelepüş'e* benzeyen *taqıya qalfaq* giyerler, üzerine de şal örterler. Bu yüzden şalın altından *qalfaq*'ın ancak süslü ön kısmı gözükür. *Qalfaqlar'a* süs olarak Tatar kızları genelde doğa motiflerini; çiçekleri, bitkileri kullanmışlar ve kullanmaktadırlar.

Komşu Rus milleti ıhlamur kabuğundan elde edilen ipten örülen ayakkabıları ile gezerken Tatarlar daha İdil Boyu Bulgar Devleti devrinde yumuşak ve işlemeli deri çizmelerle dolaşmışlardır. Bu devletin birçok kazançlarından biri olmuştur deri çizmeler. Onlar Bulgar Türklerinin, sonraki dönemlerde Kazan Tatarlarının başka ülkeler ile yaptıkları dış ticaretin önemli unsuru sayılmış ve “bulgarî” olarak adlandırılmıştır (Gubaydullin, Karimov 2003: 28). Deriden elde

dikilen bu çizmelere Kazan Tatarları sonraki dönemlerde “çitek” demeye başlarlar ve onlar sadece Tatarlar tarafından değil bütün Kıpçak Türk boyları tarafından da sevilerek giyilmiştir. Ama bu tür ayakkabı sadece Kazan Tatarlarına özgüdür. Tatar Türklerinin millî ayakkabısını diken tek fabrika günümüzde Kazan’dan uzak olmayan Arça (Arsk) ilçesinde bulunmaktadır. Arça çitekleri hakkında birçok türkû de yazılmıştır. Bu tür çizmeler, renkli deri parçalarından dikilir ve millî motifleri içeren nakışlarla süslenir. Bayan çitekleri ayrıca süslü olur. 1983 yılında Tatar çitekleri Paris’te altın madalya ile ödüllendirildi.

Yaz mevsiminde de bayanlar başmak adı verilen yazlık ayakkabı giyerlerdi, o da deriden dikilir ve çeşitli inci boncuklar ile süslenirdi. Topuklu olanların ucu genelde sivri olurdu (Nasıyrî 2005: 238). Fakat bu tür deri çizmeler ve başmaklar zamanla ancak zengin Tatarların giyebileceği bir ayakkabına dönüşmüştür. Bu yüzden köylü kadınlar XX yy. 50’li yıllarına kadar genelde daha basit ve ucuz ıhlamur kabuğundan örülen ayakkabı giymek zorundaydılar. Günümüzde desenli çitekler çok güzel, sağlıklı (onlar ancak gerçek deriden yapılabilir) ve el eşi olmalarına rağmen maalesef demode olmuş durumdadır ve genelde sanatçılar tarafından sahnede kullanılırlar. Fakat bu çizmelerin desensiz, düz olanlarını yaşlı Tatar kadınları günümüzde severek ev içi ayakkabısı olarak kullanmaktadırlar.

Köylü kadınların kıyafeti şehirde yaşayan Tatar bayanlarının kıyafetlerinden tabii ki daha basitti. O, elbise ve üzerine giydikleri önlükten ibaretti. Önlük nakışlarla işlenmiş olup elbiseden daha kısa kesimli olurdu. Çok uzun elbise iş yapmaya engel olduğundan elbisenin uzunluğu da dizden ancak biraz uzun olmuştur. Köylü bayanlar başlarını genelde beyaz renkte olan veya beyaza çiçekler yapılmış yazma ile örtmüşlerdir. Yazmanın uçlarını evlenmeyen kızlar ve genç kadınlar arka tarafa, yaşlı kadınlar ise genelde çene altına geçirip bağlamışlardır. Kışın dışarıya çıktıkları zaman yazma üzerine kalın yün ya da keçi pamuğundan örülen şal örtmüşlerdir ki köyde yaşlı kadınlar günümüzde de bunu aynen uygulamaya devam ederler. Köylü kızlar ve kadınlar *qalfaq* takmamıştır. *Qalfaq*, asilzadelik belirtisi olmuş ve onu genelde zengin şehir kızları, bir de derebeyi kızları ancak takmıştır.

Köylü erkeklerin gömlek üzerine giydikleri kaftan da günlük hayatta daha kullanışlı olan düz, sade ve siyah renkteki kaftan olmuştur.

Köylü erkekler ve kadınlar yazın ayaklarına yukarıda anlattığımız gibi genelde ıhlamur kabuğundan elde edilen ipten örülen ayakkabı giyerlerdi. Daha sonraki devirde ise lastik ayakkabı giyilmeye başlandı. Onun adı Kazan Tatarlarında “galoş”tur ve o köylerde ve kasabalarda günümüzde de tutulmaktadır. Kışın giyilen ayakkabı ise genelde keçeden yapılmış çizmelerdir. Karın nemi dokunmasın diye onun üzerine ılık günlerde galoş giyilir. Ayrıca, köylü bayanlar eskiden çorapları da kendileri örerdiler. Yaz için çuhadan elde edilen ipten, kış için de koyunyününden. Koyun yününden kış için çorap örme geleneği günümüzde de korunmaktadır.

Bütün bu giyim-kuşamı tamamlayan daha bir unsur, erkeklerde zincirli saat, kadınlarda da çeşitli takılar olmuştur. Zincirli saati genelde kaftanın cebinde taşırlar, zincirini de dışarıya sarkıtlırlardı. Bu tür saat zengin kızların çeyizine damada gelin hediyesi olarak da konulurdu.

Bayanların takıları ise daha çeşitli idi. Kazan Tatarlarının süs eşyalarına dikkat eden ilk bilim adamları K.Fuks, H.Katanov, B.Adler, N.Vorobyov, E.Busıygin oldular (Suslova 1980: 5–7). Onların tespitine göre, ustaların yaptığı yaka zinciri, bilezik, küpe, belik uçlarına takılan *çulplar* gibi süs eşyaları bir kadının güzelliğini sergilemeye yardım etmekteydi. Tatar erkekleri kendi kadınlarını süsleyip, güzel giyimler giydirmeye çalışmışlardır. Çünkü ailedeki huzurun belirtisini de kadının güzelliğinde aramışlardır. Kocasını bütün kazandığının üçten birini kadınına süs eşyaları almak için harcamıştır. Eskiden bir kadını süsleyen göğüslük (*kükrekçe*), yaka zinciri, *hasite*, *çulpa*, *muyınsa*, *mercen* (kolye), küpe, bilezik ve benzeri süs eşyalarının ağırlığı sekiz kiloya ulaşmış.

Göğüslük (Kükrekçe), Tatar kızlarının elbiselerinin önüne, göğüsün bulunduğu yere takılmış ve o, elbisenin açık yakasını kapatmış. Göğüslüğün şekli küreği andırmakta olup ipek iplerden oluşan şeritler, çeşitli ufak akçeler, mercan ve doğal taşlarla süslenmiştir. Göğüslüğü sert kendir dokumadan dikmişler ve kurdele ile boyundan bağlamışlar. Kazan Tatar kızlarının göğüslüğü zenginliği ile göze çarpmıştır. Göğüslüğü evli olan bütün Tatar kadınları takmak zorunda olmuştur (Suslova 1980: 43–44).

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda elbiseleri beyaz kendirden dikmişler ve açık yaka etrafını renkli iplerle işlemişlerdir. Zamanla elbise dikmek için renkli kumaşlar da kullanıma girmiş ve açık yaka etrafını artık çeşitli kurdelelerle süslemeye başlamışlar. Daha sonraki dönemlerde göğüslükler yapılmaya başlamış. Tatarların dışında bu tür göğüslüklere ancak daha bir Türk boyunda, Başkurt Türklerinde rastlanır.

Yaka Zinciri (Yaqa Çılbırı), bir kadının elbisesini oturma yakaya bağlayan millî bir süstür ve o daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır. Yaka zinciri genelde şehir bayanları tarafından kullanılmıştır. Yaka zincirinin asılı olan süsleri iki-üç sıradan oluştuğu zaman o, genç kıza ait olduğunu belirtirmiş. Eğer süslerin sıra sayısı daha fazla ise (bazen 9 sıra bile olurmuş), demek o, yaşlı kadının yaka zinciridir. Yaka zinciri genel olarak sadece bayramlarda takılırmış. Bir de misafire giderken ya da mevlit okuturken (Suslova 1980: 32–36).

En iri ve ağır olan yaka zincirlerin bile çok ince işçiliği vardır. Ufak altın ve gümüş damlalar dantel gibi işlenen ince demir çubuklarla çevrilir ve iri doğal taşlarla sıralanıp rengârenk parlayıp dururmuş.

Yaka zinciri Tatarlara özgü süs eşyasıdır. Bulgar devrinden XIX. Yüzyıla kadar takmışlardır yaka zincirini. Sonra elbise modası değişince tabii yaka zincirine de ihtiyaç kalmamıştır.

Hasite, Tatar kadınlarının orijinal süs eşyalarından biri sayılmaktadır. Doğrudan giyim-kuşakla ilgili süs eşyasıdır. Temel olarak, uzunluğu 30–40 cm, genişliği 5–12 cm. olan dokuma alınır, *hasite* düz dursun diye de onun altına karton yerleştirirlermiş. Üzerine de çeşitli düğmeler, inciler, sedefler, deniz kabukları dikerlermiş. Tatar bayanları *hasite*'ye gümüş akçeler dikmeyi de çok severlermiş (Suslova 1980: 45–46). *Hasite*'yi sadece Rus madeni paraları ile değil, Polonya, Türk akçeleri ile de süslemişlerdir. Bu aynı zaman Tatarların en eski çağlardan beri çeşitli ülkelerle ticarî ve medenî ilişkide bulduklarını da belirtmektedir. Akçelerin genelde gümüş olanların kullanmışlar. Çünkü gümüşün, çeşitli hastalıklardan tedavi edebilecek güce sahip olduğuna inanmışlardır. Ayrıca, kızları ve gelinleri kötü ruhlardan koruma amacı ile *hasite*'ye muska (*böti*) de takarlarmış (Suslova 1980: 48). *Böti*, Kuran'dan alınan sözlerin yazıldığı taş, hacmi küçültülmüş Kur'an veya dualar saklı ufak bir kutudur. Onu genelde dokumadan dikmişler veya metalden yapmışlardır. *Hasite*yi elbise üzerinden sol omuzdan sağ koltuğun altına geçirirlerdi. Yani *hasite*, canın bulunduğu yeri, kalbi korumuştur. Zengin kadınlar zincirden oluşan *hasiteler* takmışlardır.

Çulpa. Tatar bayanlarının beliklerinin uçlarına takılan gümüş paralar (*çulpılar*) Tatar süs eşyalarından en önemlisidir diyebiliriz. Ayrıca onu sadece zengin bayanlar değil köylü bayanlar da takabilirdi. *Çulpa*, akçeleri bir zincire ya da kurdeleye geçirip saç örgüsüne örülen süs eşyasıdır. “Tatar kızını her şeyden önce duyarsın, sonra da görürsün” demişler eskiden. Kanatlı, yıldız şeklinde veya vazoya benzetilerek yapılan akçeler *çulpa*'ya iki, üç, altı veya hatta dokuz sıra olarak dizilirmiş. Bu tür ağır *çulpılar* iki-üç sıra olarak çingıraklı terazi şeklini oluşturup iki belğin ucuna örülürmüş (Suslova 1980: 27–29). Eskiden *çulpılar*'ın ağırlığından saçlar daha çabuk uzar diye inanmışlardır. Ayrıca *çulpılar*'ın ağırlığı başı arkaya çekip bayanların kafalarını dimdik tutmalarına neden olmuş ve onların yürüyüş şeklinin de güzel olmasını sağlamıştır.

Alqalar (Küpeler) uzun ve yine kıymetli taşlar (genelde akik ve firuze) ile süslü olurdu. Küpeleri zengin bayanlar da, pek zengin olmayan, hatta fakir kızlar ve kadınlar bile takmıştır. Sadece bayramlarda değil, günlük hayatta takılan süs eşyası sayılmıştır küpeler. Eski çağlarda şamanist olan birçok halk yuvarlak şeklindeki küpeler takar ve o küpeler kulağı tamamıyla örtermiş. Çünkü o çağın inancına göre insan başında bulunduğu bütün delikler kötü ruhlardan korunma amacı ile kapatılmalı idi. Bizim atalarımız göz, ağız, burun, kulak deliklerinden kötü ruhlar içeriye geçip insanın sağlığına ziyan getirebilir diye inanmışlardır.

XVIII. yüzyılda küpeler çok ağır olduklarından dolayı Tatar kızları onları kulağın deliğinden değil de kulağın üzerinden geçirmek zorunda kalmışlardır. Daha uzun olan (10–13 cm) küpeler ise baş giysisine takılıp onun bir kısmını oluşturmuştur.

Bulgar Türkleri ve Kazan Tatarları hilal şeklindeki süs eşyalarına ayrıca ilgi göstermişlerdir. Armut ve yürek şeklindeki sarkıt küpeleri de severek

takmışlardır. Onlar her hareketten sallanıp ve zıngıldaııp durmuşlardır (Suslova 1980: 20–23).

Tatarlarda *bilezik*, kadın giysisinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Onu zengin kadınlar da, fakirler de, gençler de, yaşlılar da severek takmıştır. Evli bayanlar ise bileziği çift olarak takmışlar: her bileğe birer tane. Bu, ailede koca ile karı arasında birlik, geçimlilik olsun dileğiyle uygulanmış (Suslova 1980: 48).

Bilezik daha sık gümüşten, nadir olarak altından yapılmış. Altın ile gümüş erimesinden yapılan bilezikler de çok tutulmuştur. Bileziklerin genişliği 6–8 cm. kadar olmuştur. Genç kızlar dar olanlarını tercih ederler, yaşlı kadınlar da geniş bilezik takmayı severlermiş.

Bilezikleri çeşitli şekilde süslemişler, genelde üzerine Arapça dualar veya ibareler yazmışlar. Doğal taşlarla süslü bilezikler ayrıca asil sayılmış ve daha çok zengin bayanlar tarafından takılmıştır. Üç-beş iri taş bileziğin boyuna, ufak taşlar da onların etrafına yerleştirilmiştir. Büyük taşlardan genelde firuze, akik, ufak taşlardan ise inci, yakut taşı kullanılmıştır. Bunların arasında gök rengini hatırlatan firuze taşı özel yer tutmaktadır (Suslova 1980: 50–51).

Bilezik, hem şehir bayanları hem köyde yaşayan bayanlar için mutlaka takılması gereken bir süs olarak kabul edilirdi. Fakat köylü bayanların bilezikleri tabii ki daha basit ve daha ince olurdu.

Sonuç olarak, günümüzde Kazan Tatarlarının tamamen çağdaş giyim giymekte olduklarını söyleyebiliriz. Kazan Tatarlarının milli giyimlerinin kırıntıları günümüzde köydeki yaşlı erkeklerin ve yaşlı kadınların giyim tarzında ancak bulunmaktadır. Onlar da, yaşlı erkeklerin başlarına giydikleri *kelepüş* ve yaşlı kadınların göğüs altından daha geniş kesilen elbise, başörtüsü (yaz için beyaz veya açık renkte hafif kumaştan, kış için yünden ve genelde kırmızı ya da yeşil renkli, çiçeklerle süslü yazma ve şal (ara mevsim için beyaz çok ince ağ gibi örülmüş Orenburg şalı, kış için de keçi yününden örülen kalın yumuşak şal) ve düz deri çizimlerdir. Küpe bilezik ve yüzük gibi süs eşyalarından da Tatar bayanları asla vazgeçememişlerdir. Boyuna ise yaşlı Tatar kadınları eskiden de bugün de severek sarı veya kırmızı kehribardan yapılan düğme takarlar.

KAYNAKÇA

Fahretidinev, Rızaetdin. (1993). Bolgar ve Kazan Töreklere, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Gubaydullin, A., Karimov, İ. (2003) Goroda Voljskoy Bulgari, Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo

Nasıyrî (2005) K. Saylanma Eserler, T 3, Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.

Sergeyeva, N. (2005). Tatar Çiguve. Tatarskaya Vışıvka. Kazan: “Magarif” Neşriyatı.

Suslova, S (1980). Jenskiye Ukraşeniya Kazanskih Tatar ser. XIX-n. XX. v., Moskva: İzdatelstvo “Nauka”.